

A Reflection on the Foundation of Good and Evil in Myth in the Event of Ashura Based on the Study of the Book "Manzomeh Ashura" by Omid Majd

Zahra Nouri

Graduate of the PhD in Persian Language and Literature at Urmia University. Researcher
norikhorsid@gmail.com

Abstract

In Iranian mythological beliefs, existence is based on the foundation of good and evil and is a constant war between the two forces of good and evil. The main motif of mythological stories is also based on this, and by aligning myth with history, historical events can be examined from this perspective and their place in the general culture of society can be analyzed. In this article, the event of Ashura and the conflict between Husayn ibn Ali and Yazid's army are examined based on the goodness and evil of the myth. This study was conducted by analyzing the book "Manzomeh Ashura" by Omid Majd using a descriptive-analytical method. The confrontation between the Imam and Yazid is seen in the components of the existence and creation of the two groups, family relationships and the behavior of the characters based on being good or bad, the debate between good and evil in the confrontation between Muslim ibn Aqil and Ibn Ziyad and the Imam's army and Yazid's army, and mourning for the Imam. In the analysis based on the foundation of goodness and evil of the myth, the results of the research show that Imam Hussein and his army faced Yazid's army with a good nature, and Yazid's actions with a bad nature and conflict with the Imam created the incident of Karbala. And finally, the Imam became a martyr, and in our religious culture, it is in line with mythological beliefs regarding the martyred god, and the fictional example of that is the mourning of Siavash.

Keywords: Manzomeh Ashura, Imam Hussein, goodness, evil, myth.

Introduction

The opposition of good and evil in creation is an important belief in mythology, which is seen in Myth stories as the enmity between the two forces of good and evil. and by aligning myth with history, historical events can be examined from this perspective and their place in the general culture of society can be analyzed. One of the historical events that stands out in Iranian culture is the event of Ashura (The Battle of Karbala), which can be interpreted in terms of the Myth conflict between good and evil. In this article, the book "Manzomeh Ashura" by Omid Majd, the uprising of Imam Hussein (Husayn ibn Ali), and the war with the Yazidis are examined by analyzing the conflict between good and evil in Iranian myths. The purpose of the article is not to analyze the similarity of the Ashura event with Iranian epics, such as Ferdowsi's Shahnameh, but rather to analyze the acceptance of Ashura culture in Iranian culture and its roots in the mythical and epic beliefs of Iranians. The Ashura event in our national institution is based on the foundation of good and evil, which is the eternal struggle between Ahriman and Ahura forces on the basis of history. Therefore, the research hypothesis is that, similar to the Battle of Karbala according to Iranian myths, the event of Ashura is a kind of struggle between good and evil.

Methodology

This research was conducted using a descriptive-analytical method by studying various sources on the subject of the Ashura event and Iranian myths and analyzing the content of the book "Manzomeh Ashura" by Omid Majd. This poem is the only Maqatal al-Husayn poem in Persian literature that accurately describes the events of Ashura based on the most reliable historical sources and verses. Majd narrated by three thousand verses, the departure of the Imam from Medina to the return of the captives from Damascus to Medina. Through a content analysis of the book, the identities of the

characters, their speech, and their behavior in contrast to each other have been analyzed, relying on mythological findings.

Findings

In the similarity of the mythological struggle between good and evil in the event of Ashura, the components of: the existence of good and evil in the characters, kinship relations and the performance of the characters based on good and evil in the kinship relationship, the struggle between good and evil in the war of the Imam and the Imam's troops with the Yazid ibn Mu'awiya, and mourning for the Imam in Iranian culture are compatible. In line with the myth, the mythological part of the Shahnameh and the conflict between the Iranians and the Turanians, the incident of Siavash's martyrdom in Turan in the war with Afrasiab and the mourning of the people after Siavash's martyrdom, is with the martyrdom of Imam Hussein (Husayn ibn Ali), and the conflict between the Imam and the Yazid ibn Mu'awiya. By analyzing the basis of goodness and evil of Ashura, the findings show that the Imam and his forces have a good existence, while the Yazidis have a demonic existence. The Imam, the grandson of Muhammad Prophet, is praised for his moral qualities, but Yazid is known for his hateful qualities. He does not pay attention to Muawiyah's will. The Kufians are present in this event with a bad nature. They initially pledge allegiance to the Imam by letter, but with the dominance of Ubayd Allah ibn Ziyad, they quickly break the pact. There are kinship relationships among the characters, but the characters' behavior and actions on the Day of Ashura are consistent with their good and bad natures. Al-Hurr ibn Yazid ibn Najiya al-Tamimi repents with his good nature and joins the Imam's army. Hazrat Al-Abbas ibn Ali and his brothers do not accept Shimr ibn Dhi 'l-Jawshan 's letter of protection and remain with the Imam and are martyred. Finally, the event, like the myth, is the triumph of good over evil. The martyrdom of the Imam is sacred, like the belief in the martyred god in the myth, and in the similarity of the story, the association of Siavash's mourning has been said that in the transformation of myth into history, since the first Mourning of Muharram began, Iranians continued it, and now it has become a permanent manifestation in our culture.

Conclusion

The alignment of myth with history in the The Battle of Karbala and the acceptance of Ashura culture in the culture of Iran and mourning to commemorate the martyrdom of the Imam, indicate the struggle between good and evil, where the two forces of good and evil are opposed to each other. Imam Hussein and his army faced Yazid's army with a good nature, and Yazid's actions with a bad nature and conflict with the Imam created the incident of Karbala. And finally, the Imam became a martyr, and in our religious culture, it is in line with mythological beliefs regarding the martyred god, and the fictional example of that is the mourning of Siavash.

Keywords: Manzomeh Ashura, Imam Hussein(Husayn ibn Ali), goodness, evil, myth.

تأملی بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره در واقعه عاشورا

(با تکیه بر کتاب منظومه عاشورا اثر امید مجد)

زهرا نوری

دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

norikhorshid@gmail.com

چکیده

در باورهای اساطیری ایران، هستی بر بنیاد نیکی و بدی استوار است و جدال همیشگی میان دو نیروی خیر و شر وجود دارد، بن‌مایه اصلی داستان‌های اساطیری نیز بر این بنیاد است و در تطابق اسطوره با تاریخ، وقایع تاریخی را می‌توان از این منظر مورد مذاقه قرار داد و جایگاه آن را در فرهنگ عمومی جامعه تحلیل کرد. در این مقاله واقعه عاشورا و جدال میان امام حسین (ع) با یزیدیان بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره بررسی شده است. این مقاله با تحلیل کتاب منظومه عاشورا اثر امید مجد به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. تقابل امام با نیروی یزید، در مؤلفه‌های هستی‌پذیری و آفرینش دو گروه، روابط خویشاوندی و رفتار شخصیت‌ها بر بنیاد نیک یا بد بودن، جدال نیکی و بدی در رویارویی مسلم بن عقیل با ابن زیاد و لشکر امام و سپاه یزید و عزاداری برای امام دیده می‌شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد در تحلیل بنیاد نیکی و بدی اسطوره، امام حسین (ع) و یارانش با ذات نیک در مقابل یزیدیان قرار گرفتند و یزیدیان بدذات با جدال با امام، واقعه کربلا را رقم زدند و سرانجام امام با مظلومیت شهید شد. در فرهنگ دینی ما در همسویی با باورهای اساطیری در ارتباط با ایزد شهیدشونده و نمونه داستانی آن، سوگ سیاوش قابل تفسیر است.

کلیدواژه‌ها: منظومه عاشورا، امام حسین (ع)، نیکی، بدی، اسطوره.

۱- مقدمه

جدال نیکی و بدی در آفرینش، اصلی جدانشدنی از اسطوره است که در داستان‌های اساطیری به صورت دشمنی دو نیروی خیر و شر نمود یافته است. «اسطوره، پیکار بی‌امان میان نیکی و بدی، روشنایی و تاریکی که سرانجام به پیروزی اهورا بر اهریمن و فرشکرد (نوسازی نهایی جهان در آخر زمان) می‌انجامد، جان کلام در فرهنگ اساطیری ماست» (ستاری، ۱۳۸۸: ۵۱). از آنجاکه «در جوامع خودمان، تاریخ، جایگزین اسطوره شده است و همان کارکرد را بر عهده دارد» (استروس، ۱۳۷۶: ۵۵) شاید بتوان وقایع تاریخی را در بستر اسطوره، تحلیل و معنایابی کرد و با پذیرش این نکته که «دین یا اساطیر هیچ ملتی را نمی‌توان جدا از بافت تاریخی آن دریافت» (هیلنر، ۱۳۶۸: ۱۰) نگرش فرهنگی و تاریخی هر ملت را بررسی کرد.

در این مقاله، کتاب منظومه عاشورا اثر امید مجد، قیام امام حسین (ع) و جنگ با یزیدیان بر بنیاد جدال نیکی و بدی اسطوره‌های ایرانی بررسی شده است. مسئله تحقیق این است که پذیرش واقعه عاشورا و عزاداری برای امام

حسین (ع) در فرهنگ مردم ایران همسو با باورهای بنیان نیکی و بدی بررسی شود. از آنجاکه «راز بقای اساطیر قدرت تطبیق آنهاست با شرایط فکری و اجتماعی» (مهرداد، ۱۳۷۶: ۴۰)، تحلیل عملکرد شخصیت‌های این واقعه و حوادث کربلا همسو با اسطوره بنا به دلیل اهمیت و پذیرش آن در فرهنگ ایران ضرورت دارد. امام حسین (ع) که غیرایرانی است در تطبیق با اسطوره‌های ایرانی، در فرهنگ ایران به‌عنوان ایزد شهیدشونده ستایش می‌شود و چگونگی شهادت و سوگواری بر حضرت در مشابهت با سوگواری سیاوش در اساطیر قابل تفسیر است. لذا فرضیه تحقیق این است که در مشابهت‌یابی قیام حسینی مطابق اسطوره‌های ایرانی، واقعه عاشورا نوعی جدال نیکی و بدی است. بر این مبنا امام حسین (ع) با آفرینش نیک و زندگی نیک در مقابل اهریمن ستم ایستاد و با مرگ جاودانه اهریمن را شکست داد. «او نتیجه جنگ را می‌دانست و چون کشته شد، پیروز شد؛ زیرا توانست دنیای فانی را فدای آخرت باقی کند و با ترک جسم، روح را برهاند و در برابر ظلم اهل دنیا پاسدار عدل الهی باشد در دنیا» (مسکوب، ۱۳۸۶: ۸۹) مرگی این‌چنین به مظلومیت و برای پاسداری عدل الهی، بر بنیاد نیکی صورت گرفته و در فرهنگ ایرانی جایگاهی والا یافته است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

ارتباط واقعه عاشورا با بنیادهای اسطوره‌ای موضوع تازه‌ای نیست و پژوهشگرانی آن را در تشابه با داستان‌ها و شخصیت‌های اساطیری بررسی کرده‌اند؛ نسرین شکیبی ممتاز (۱۳۸۹) در مقاله «جایگاه سیاوش در اساطیر» و فرزاد قائمی (۱۳۹۳) در مقاله «نقد و تحلیل ساختار آیینی اسطوره سیاوش (مقایسه سیاوش - سیاوشان با تراژدی - دیونسیا بر مبنای نظریه اسطوره و آیین)» شخصیت امام حسین (ع) را با شخصیت «سیاوش» در شاهنامه همسو قرار داده‌اند و با استناد به منابع، مشابهت آنها را بیان کرده‌اند. مقاله‌ای با عنوان «جلوه‌های اسطوره‌ای در واقعه عاشورا» از حسن احمدی‌فرد (۱۳۹۹) به‌طور مشخص، در یک بخش، واقعه عاشورا را نبرد اساطیری خیر و شر معرفی کرده است، اما تفسیری اساطیری ارائه نداده است. تاکنون در مقاله‌ای بنیاد نیکی و بدی اسطوره، زندگی امام، روابط انسانی، جنگ و جدال و شهادت با توجه به بنیادهای اساطیری بررسی نشده است.

در موضوع مشابه با این مقاله، آرتمیز صیاد چمنی و فاطمه مدرسی (۱۴۰۴) در مقاله «هستی‌شناسی انسان در شاهنامه و مهابهاراتا بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره» با بررسی بخش اساطیری شاهنامه فردوسی و مهابهاراتا، آفرینش انسان، زندگی انسان در جهان، ارتباط او با هستی و فرجامش را با بنیاد نیکی و بدی اسطوره بررسی کرده‌اند و نتیجه گرفته‌اند جدال کیومرث با اهریمن، فریدون با ضحاک و نیز تورانیان و ایرانیان در شاهنامه، در مقابل جدال کوران و پاندوان در مهابهاراتا، نمونه مشخص و مشابهی بوده که به‌واسطه مطالعه آن، ساختار هستی‌شناسی انسان بر بنیاد نیکی و بدی، نمایان می‌شود. همچنین سکینه غلام‌پور دهکی و حجت‌الله اسماعیل‌نیا گنجی (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی گفتمان خیر و شر در شاهنامه فردوسی» نمودهای تقابل خیر و شر را در این داستان‌ها بررسی نموده‌اند. در مقاله‌های متعدد دیگر نیز بحث خیر و شر در متون دینی و فلسفی بررسی شده است.

منظومه عاشورای امید مجد که تنها مقتل منظوم ادبیات فارسی است، تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است. لذا در این مقاله ضمن معرفی منظومه، جدال امام حسین (ع) و یزیدیان با تکیه بر باور به وجود نیروهای اهورایی و اهریمنی که در اساطیر ایران وجود دارد، بررسی می‌شود.

۲. بحث و بررسی

۱-۲. معرفی منظومه عاشورا

آثار متعددی درباره حماسه عاشورا وجود دارد که به سرگذشت امام و واقعه کربلا پرداخته‌اند، اما منظومه امید مجد با استناد به مقتل‌های مختلف سروده شده و تنها مقتل منظوم ادبیات فارسی است که به طور دقیق، وقایع عاشورا را بر مبنای معتبرترین منابع و مقاتل تاریخی شرح می‌دهد. مجد طبق وقایع تاریخی، خروج امام از مدینه تا بازگشت اسرا از شام به مدینه را با زبانی ساده روایت کرده است. دو مقتل ابومخنف و لهوف ابن طاووس منبع اصلی شاعر است، اما تقریباً تمام منابع و مقاتل را نگریسته است. این کتاب حدود سه هزار بیت و دو بخش دارد؛ در بخش اول زندگینامه امام و مباحث مربوط به واقعه عاشورا را با استناد به منابع شرح داده است و بخش دوم کتاب، روایت داستانی این واقعه است.

۲-۲. تحلیل منظومه

۲-۲-۱. هستی‌پذیری بر بنیاد نیکی و بدی

در اساطیر ایرانی، در بحث آفرینش بر بنیاد بدی و نیکی، اهریمن و اورمزد را داریم. در بندهش که کتاب مختصر در موضوع آفرینش است، آمده است:

هرمزد به همه آگاهی دانست که اهریمن هست، برتازد و جهان را به رشک کامگی فروگیرد ... پس او به مینویی آن آفریدگان را که برای مقابله با آن افزار دربايست، فراز آفرید... اهریمن به سبب پس دانشی از هستی هرمزد آگاه نبود سپس از آن ژرف پایه برخاست، به مرز روشن آمد چون هرمزد و آن روشنی ناملموس را دید به سبب زدارکامگی و رشک گوهری، فراز تاخت برای میراندن تاخت آورد (فرنیغ دادگی، ۱۳۸۰: ۳۴).

جدال نیکی و بدی با تاختن اهریمن در جهان آغاز شد و ادامه یافت، هرمزد نیروهای نیکی و اهریمن نیز نیروهای بدی را آفرید، چنانکه اهریمن «در برابر هر آفریده نیک هرمزد، به خلقی زشت و پلید دست یازید» (بهار، ۱۳۹۱: ۳۱). این دوگانه‌باوری در اوستا نیز آمده است. «اوستا مثل بیشتر مجموعه‌های اساطیری، اسطوره را که به شکلی کم‌ویش نمادین نیروهای روشنی و تاریکی را درگیر هم می‌کند، نگه داشته است» (دوشن، ۱۳۸۶: ۳۱) همچنین این تقابل در داستان‌های اساطیری جلوه کرده است که قهرمان‌ها با هستی‌پذیری نیکی در مقابل ضدقهرمان‌ها با هستی‌پذیری بدی در مقابل هم قرار می‌گیرند و هرگز ذات بد به نیکی و ذات نیک به بدی نگراییده است. به عنوان نمونه، سیاوش، شاهزاده ایرانی است که از نژاد فریدون بود و «وجودش یکسره از نیکی سرشته شده» (فردوسی، ۱۳۶۳: کز). او همواره خوب بود سرانجام با دسیسه گرسیوز (برادر افراسیاب) به دست افراسیاب بد ذات کشته شد درحالی‌که در ابتدا با او به نیکی رفتار کرده بود.

در واقعه عاشورا اگر شخصیت‌ها را بر مبنای هستی‌پذیری نیکی و بدی معرفی کنیم، ذات آفرینش امام و یارانش در مقابل یزیدیان، تقابل آفرینش نیکی و بدی است. امام حسین (ع) فرزند امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س) و نوه پیامبر اکرم (ص) بود. ارج و اهمیت امام در واقعه عاشورا به این دلیل است که یزید نوه پیامبر اکرم (ص) را شهید کرد. در مقابل، یزید، پسر معاویه است که ذات بد او بر مردمان آشکار بود. مجد در منظومه عاشورا، به وجه

اهریمنی و روشنی نیروی امام و سپاه یزید اشاره دارد. این توصیف، شاید ناخودآگاهانه مبتنی بر باورهای اساطیری و کاربرد نمادها در شعر ما باشد که در خیالات شاعرانه‌اش تکرار می‌شود. در توصیف‌ها، تعبیر «اهریمن» را برای لشکریان یزید آورده است (مجد، ۱۳۹۴: ۸۰، ۹۰، ۹۵، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۱۳) درباره عبیدالله بن زیاد گفته است «اهرمن‌خوی بود عبیدالله» (همان: ۴۷) لشکر امام را هم لشکر نور نامیده است (همان: ۱۰۲، ۱۰۵).

علاوه بر این، از زبان شخصیت‌ها ذات نیک امام در مقابل ذات بد کوفیان، ابن زیاد و یزیدیان آمده است. یزیدیان با آفرینش بد خود، هرگز به ذات نیک روی نیاوردند و امام نیز با ذات نیک خود، هرگز با یزید بیعت نکرد. تعبیر «بدی» و صفت «بد بودن» از زبان شخصیت‌ها خطاب به یزیدیان در منظومه تکرار شده است. در روز تاسوعا که عمر سعد با سوارانش برای بیعت گرفتن و مقابله با امام آمد، حبیب بن مظاهر، از یاران امام، به آنها گفت که شما انسان‌های بدی هستید که از اهل بیت خون می‌ریزید و با بهین مردمان چنین پستی می‌کنید

گفت بد مردمی شما هستید غرق زشتی و همت پستید
 گوی سنگین‌دلی چون برائید شرمساران روز عقبائید
 خون بریزید از اهل بیت آری بدتر از این چه خردی و خواری؟
 با بهین مردمان این هستی می‌نمائید اینچنین پستی

(همان: ۸۸)

در تاریخ طبری نیز آمده است: حبیب بن مظاهر به یزیدیان گفت قومی که فرزند پیامبر و خاندان او را بکشد نزد خدای قوم بدی باشند (طبری، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۰۱۲)

در روز عاشورا خود امام از آفرینش پاک خود می‌گوید. با تأکید بر اینکه نوه پیامبر (ص) است، خصلت‌های نیک خود را می‌شمارد و با دلی غمگین به یزیدیان می‌گوید آیا تاکنون از او بدی دیده‌اند؟ «خونی آیا بریختم به زمین؟»، «دست آیا به مالتان بردم؟»، «زخمی از من به کس رسیده گران؟» (مجد، ۱۳۹۷: ۹۶) بعد از این خطبه، زهیر بن قیس، از یاران امام، ذات پاک امام و ذات بد ابن زیاد را بیان می‌کند و به کوفیان می‌گوید که شما گمراه شده‌اید و ذات بد ابن زیاد را نمی‌فهمید که از او «کس ندیدست جز بدی و گناه» (همان: ۹۷) سپس جنایت‌های او و پدرش را تشریح می‌کند که چگونه چشم صدها تن را کور کردند و دست‌وپاها بریدند و چه انسان‌ها را دار زدند (همان)؛ اما این سخنان در گوش گمراهان تأثیرگذار نشد. زهیر در ادامه گفت: کشتن اهل بیت رسول قبیح است و این کار را نکنید.

پسر فاطمه بود برتر هست از ابن زیاد بس سرتتر
 دوستی با حسین اگر نکنید لااقل خون او هدر مکنید
 ... اهل‌بیت رسول را مکشید بس قبیح است، دست از آن بکشید

(همان: ۹۸)

حر با ذات نیک خود، به نیکی می‌گراید؛ از لشکر ابن زیاد جدا می‌شود؛ با سخنان امام توبه می‌کند و به لشکر امام می‌پیوندد و از امام پوزش می‌طلبد که نگذاشت او به راه حجاز برود. آنگاه خطاب به کوفیان می‌گوید: شما بد عمل کردید و حتماً عاقبت بدی خواهید داشت

ننهادید شرمتان ز سپاس

حرمت آل مصطفی را پاس

عاقبت تلخ میوه‌ای چینید

بد عمل کرده‌اید و بد بینید

(همان: ۱۰۱)

بعد از شهادت امام وقتی اسیران و سرها را نزد ابن زیاد می‌برند و او خوشحالی می‌کند، یکی از حاضران از دیدن چنین صحنه‌ای متأثر می‌شود و تمام عرب‌هایی را که غلام ابن زیاد شدند، افرادی پست می‌نامد که پسر فاطمه را کشتند و ابن مرجانه را حاکم خود کردند (همان: ۱۲۲).

روابط کوفیان و رفتارشان با امام نیز از این منظر قابل تحلیل است. در واقعه عاشورا بنیاد کوفیان بر بدی استوار است «همه کسانی که در جنگ با حسین شرکت کردند و عهده‌دار قتل او بودند از مردم کوفه بودند و هیچ‌یک از مردم شام در میان آنها نبود» (ابن خلدون، ۱۳۸۳، ج ۲: ۴۲) اینها کسانی بودند که امام را فراخواندند، نامه نوشتند، هجده هزار سپاه جنگی با مسلم بن عقیل همراه شدند، اما ناگهان با وعده و وعید و ترس از ابن زیاد پراکنده شدند. در واقع نیروی بدی بر آنها تأثیر گذاشت زیرا آنها نیز هستی‌پذیری بد داشتند، گرچه در آغاز دست بیعت به سوی امام دراز کرده بودند، وقتی معاویه از دنیا رفت، کوفیان دانستند امام بیعت با یزید را قبول نکرده است و خواهان آمدن امام شدند و «همه گفتند ما ورا یاریم» (مجد، ۱۳۹۷: ۳۱) به سوی او نامه نوشتند. صد و پنجاه نامه پی‌درپی به امام رسید با این مضمون که «سوی ما آ که بندگان دریم» (همان: ۳۳) امام نیز مسلم بن عقیل را به کوفه فرستاد، اما با آمدن ابن‌زیاد به کوفه ذات نیکی و بدی در مقابل هم قرار گرفت و ماهیت بدی کوفیان آشکار شد. ابن‌زیاد برخی را با زر، برخی را با تزویر و برخی را با ترس مطیع کرد. وقتی ابن‌زیاد در مقابل مسلم ایستاد، مسلم فراخوان جهاد داد و چهار هزار مرد جنگی برای مبارزه با ابن‌زیاد با او همراه شدند. ابن اثیر (۱۳۸۳: ج ۵: ۲۱۹۹) نوشته مسلم با سپاه خود، کاخ ابن‌زیاد را محاصره کرد، اما کم‌کم سپاه از محاصره دست برداشتند و رفتند اگر این افراد به کاخ حمله می‌کردند، حتماً ابن‌زیاد شکست می‌خورد، اما با تطمیع و فریب پراکندند و مسلم تنها ماند. مجد در منظومه عاشورا از حمله مسلم به کاخ نگفته است و فقط آمادگی جنگ آنها را آورده است که رفته‌رفته کم شدند تا جایی که فقط سی نفر باقی ماند. مسلم با آن سی نفر به مسجد رفت و با هم نماز خواندند ولی آن سی نفر، ده نفر شد و وقتی از مسجد بیرون آمد، آن ده نفر هم رفتند و تنها خودش ماند «ای‌دریغا که او بود تنها» (مجد، ۱۳۹۷: ۴۹).

وقتی مسلم دستگیر شد از فردی به نام «ابن اشعث» خواست به امام نامه بنویسد و از بی‌وفایی کوفیان بگوید، مجد در توصیف این بی‌وفایی از زبان مسلم به امام نوشته است «اهل کوفه با بدی جفت هستند»

اهل کوفه که با بدی جفتند به من و تو دروغ‌ها گفتند

(همان: ۵۳)

بد بودن کوفیان قبل از شروع قیام و رفتن امام به سمت آنها از سوی اطرافیان امام تأکید شده است. قبل از خروج امام از مکه، هنگامی که امام رهسپار کوفه می‌گردید، خیلی‌ها -حتی افرادی که دوستدار امام نبودند- به امام گفتند به سمت کوفه نرود. قبل از خروج از مدینه، امام با عبدالله بن مطیع نامی دیدار می‌کند، عبدالله به او می‌گوید: «ها پرهیز که به کوفه روی که شارسانی شوم است که پدرت را در آنجا کشتند و برادر خوار داشتند» (ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۵: ۲۱۸۵)

سخن عبدالله بن مطیع در منظومه هم آمده است که به امام گفت راه کوفه پیش نگیرد که نامه‌های آنها دروغ و فریب است «سوی ایشان مرو به بد مشتاب» (مجد، ۱۳۹۷: ۵۹) ناصحان دیگر هم به امام تأکید می‌کنند که نرود (همان: ۶۰). ولی امام رهسپار می‌شود و نزدیک کوفه، حر از لشکر ابن‌زیاد، راه را بر او می‌بندد، امام در آنجا خطاب به کوفیان از ذات بد بیزید می‌گوید «زورگویی که کار او ستم است» (همان: ۷۲) و تعجب می‌کند که چرا کوفیان چنین شخص ستمکاری را شایسته خلافت می‌دانند درحالی‌که اهل بیت رسول شایسته خلافت هستند (همان). امام همین‌جا نامه‌های کوفیان را به حر نشان می‌دهد و به سبب بی‌وفایی کوفیان قصد رفتن به مکان دیگر دارد، اما حر مانع رفتن امام به مکان دیگر می‌شود. سرانجام هم به او خبر می‌دهند که کوفیان فریفته زر شدند و بیعت ببریدند و مسلم نیز «ز بامش فکند ابن‌زیاد» (همان: ۷۶)

۲-۲-۲. بنیاد نیکی و بدی در ارتباط خویشاوندی

در داستان‌های اسطوره، رفتار انسان‌ها بر پایه هستی‌پذیری نیک یا بد با عملکردشان مشاهده می‌شود. آنکه ذات بدی دارد به بدی و آنکه ذاتی نیک دارد به رفتار نیک می‌گراید. در این ارتباطها، روابط خویشاوندی دور یا نزدیک دیده می‌شود، «ممکن است دو نیرو کنار هم زیست کنند... اما در این ارتباطها، خویشاوندی مهم نیست و هر فرد با توجه به هستی‌پذیری اهریمنی و اهورایی خود رفتار می‌کند (صیادچمنی و مدرسی، ۱۴۰۴: ۱۷۵).

چنانچه بخش اساطیری شاهنامه را به‌عنوان نمونه داستانی در نظر بگیریم و شخصیت سیاوش را همسو با امام حسین (ع) قرار دهیم، در ریشه داستانی، جدال نیکی و بدی با جدال ایرانیان و تورانیان در درون روابط خانوادگی ادامه یافته است. در ابتدای ماجرا سلم و تور به دلیل ناراضی بودن از پدر (فریدون) که ایران را به ایرج داد، برادر خود را مظلومانه می‌کشند (فردوسی، ۱۳۹۰: ۶۳). فریدون به کین‌خواهی ایرج، با کمک منوچهر (نوه ایرج) دو پسرش (سلم و تور) را می‌کشد و جدال ایران و توران از آنجا ادامه می‌یابد. در زمان سیاوش، افراسیاب پادشاه توران است که «نبیره فریدون و پور پشنگ» است (همان: ۸۲۶). او پیوسته با ایران سر جنگ دارد و حتی برادر خود، اغریث را به همین دلیل می‌کشد. جدال اصلی زمانی است که سیاوش مظلومانه در توران کشته می‌شود؛ سیاوش در حالی کشته می‌شود که داماد افراسیاب است و هیچ بدی در حق افراسیاب نکرده است. فقط حسادت گرسیوز (برادر افراسیاب) این دسیسه را ایجاد کرده است. با مرگ او کیخسرو به خونخواهی پدر، پدر بزرگ را می‌کشد. این روابط خویشاوندی مانع جنگ و کشتار نیست و این جنگ حاصل دعوی خانوادگی نیست بلکه می‌توان آن را جدال نیکی و بدی نامید که درون روابط خانوادگی رخ داده است.

نظیر چنین ارتباط‌های خویشاوندی میان امام حسین (ع) و یزیدیان نیز وجود دارد. اعمال شخصیت‌ها بر پایه روابط خانوادگی با بنیاد نیکی و بدی در اسطوره قابل تفسیر است. جنگ آنها جنگ خویشاوندی بر سر قدرت نیست، بلکه دو نیروی نیکی و بدی در جدال هم قرار گرفته‌اند که هر کدام با ذات خود رفتار می‌کنند.

هر دو سپاه عرب هستند و در کنار هم زندگی می‌کنند. میان امام حسین (ع) و یزید روابط خویشاوندی نزدیک نیست. امام از قبیله «بنی‌هاشم» و یزید از قبیله «بنی‌امیه» است، اما در گذشته هر دو قبیله باهم ارتباط داشتند و گفته‌اند ریشه و بنیان آنها از «عبدمناف» نامی است و بر این پایه جد هر دو قبیله یکی است. ابن اثیر در معرفی معاویه نوشته است: «معاویه بن ابی سفیان (صخر) بن حرب بن امیه بن عبد شمش بن عبد المناف بن قصی بن کلاب (ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۵: ۲۱۷۳) و شجره‌نامه امام حسین چنین است: «حسین بن علی بن ابوطالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد المناف». بر این مبنا، می‌توان خویشاوندی دور حَسَبِ جد قبیله‌ای بیان کرد. شاید بر همین اساس است که معاویه قبل از مرگ به یزید سفارش می‌کند که هیچ‌وقت حسین را نکشد، زیرا او خویش است. ابن اثیر وصیت معاویه به یزید را چنین نوشته است «اگر جنبشی آغاز کند و تو بر او پیروز شوی از وی درگذر که رشته پیوند و خویشاوندی نزدیک و استوار دارد همراه با حقی بس گران و نزدیک به محمد(ص)» (همان: ۲۱۶۸) مجد نیز در بخش وصیت معاویه به یزید نوشته است که معاویه بیعت نکردن امام حسین (ع) را می‌دانسته و به یزید توصیه می‌کند با حسین به مهربانی رفتار کند:

بیم دارم من از چهار نفر	که بیابند بر تو فتح و ظفر
اولی نیست جز حسین علی	که ترا دشمن است فاش و جلی
ندهد دست بیعتت هرگز	نتوانی کنی ورا عاجز
یار وی می‌شوند اهل عراق	بر علیه تو می‌کنند وفاق
جنگ درگیرد و خورند شکست	می‌شوی فاتح و بیای دست
لیک خون حسین تو مریز	که شود آتشی برایت تیز
بگذر از وی که حق وی بیش است	گرچه دشمن بود ولی خویش است

(مجد، ۱۳۹۷: ۲۳)

اشاره به رابطه خویشاوندی امام و یزید یکبار دیگر از زبان حر بن یزید ریاحی در منظومه آمده است. وقتی حر توبه می‌کند و نزد امام می‌آید، قسم می‌خورد که احتمال جنگ نمی‌داده است و گرنه هیچ‌وقت راه امام را سد نمی‌کرد. در خیال او این جدال، اختلاف خویشاوندی بود و سرانجام به صلح می‌رسید.

فکر کردم که صلح در پیش است اختلافی میان دو خویش است

(همان: ۱۰۰)

با فرض خویشاوندی دور میان امام و یزید در واقعه عاشورا، یزید با ذات بد خود عمل می‌کند، حتی به وصیت پدر اهمیت نمی‌دهد، علاوه بر شهید کردن امام با اسرا نیز بدر رفتاری می‌کند.

مورد دیگر ارتباط خویشاوندی که در روایت‌ها آمده است، ارتباط شمر و حضرت ابوالفضل و برادران حضرت، عبدالله، جعفر و عثمان است که در متون مختلف، حضرت ابوالفضل را خواهرزاده شمر معرفی کرده‌اند. در منظومه عاشورا نیز چنین است. البته رابطه خواهر و برادری شمر و ام‌البینین در متون اثبات نشده است، بلکه فقط هر دو از قبیله «بنی کلاب» هستند. طبق سنت عرب‌ها نیز می‌توان این فرضیه را بیان کرد که شمر به دلیل هم‌قبیله‌گی با ام‌البینین او را خواهر خود دانسته است. همچنین خویشاوندی دور همانند امام و یزید در جد آنها وجود داشته است. طبق نوشته‌های طبری و ابن اثیر شخصی به نام «عبدالله بن ابی محل» که ام‌البینین (مادر حضرت) عمه او بود، همراه شمر بود و از ابن‌زیاد امان‌نامه خواست. در تاریخ طبری آمده است: وقتی ابن‌زیاد در نامه به عمر سعد دستور می‌دهد که بجنگد و اگر نمی‌جنگد، کنار برود تا شمر فرمانده لشکر باشد «او و عبدالله بن ابی محل که عمه‌اش ام‌البینین دختر حزام زن علی بن ابیطالب بوده بود و عباس و عبدالله و جعفر و عثمان را از او آورده بود، بپا خاستند. عبدالله بن ابی محل گفت: «خدای امیر را قرین صلاح بدارد، فرزندان خواهر ما همراه حسینند، اگر مایلی امانی برای آنها بنویسی، بنویس» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۰۱۱)، ابن‌زیاد پذیرفت و برای آنها امان‌نامه نوشت و آنها به سوی کربلا رفتند. ابی محل، قبل از جنگ، نامه را به وسیله غلامش برای حضرت ابوالفضل فرستاد. غلام نامه را برای آنها خواند و گفت دایی شما فرستاده است، اما حضرت ابوالفضل امان‌نامه را پذیرفتند «جوانان گفتند دایی ما را سلام گوی و بگوی ما را به امان شما حاجت نیست. امان خدا از امان پسر سمیه بهتر است» (همان). در روز جنگ هم شمر با خطاب «پسران خواهر ما» نزد آنها رفت و به آنها گفت «ای پسران خواهر ما شما در امانید». «جوانان بدو گفتند خدایت لعنت کند، امانت را نیز لعنت کند. اگر دایی ما بودی در این حال که پسر پیامبر خدا امان ندارد به ما امان نمی‌دادی» (همان: ۳۰۱۲).

ابن اثیر (۱۳۸۳، ج ۵: ۲۲۳۰) نوشته است:

عبدالله بن ابی محل بن حزام در نزد ابن‌زیاد بود. عمه او ام‌البینین دختر حزام همسر علی بود و برای وی عباس و عبدالله و جعفر و عثمان را آورده بود. او به ابن‌زیاد گفت اگر می‌توانی برای خواهرزادگان ما زینهار بنویسی، چنین کن.

عبدالله بن ابی محل ابن حزام، برادر شمر نبود، اما ابن‌اثیر در ادامه نوشته است شمر نزد عباس و دیگران برادران آمد و گفت: «ای خواهرزادگان من، شما آسوده‌اید و زینهار دارید. گفتند خدا تو را با زینهارت نفرین کند اگر دایی ما هستی چرا ما را زینهار می‌دهی و زینهار از پسر پیامبر خدا دریغ می‌داری» (همان: ۲۲۳۰).

مجدد به تصریح این موضوع را آورده که شمر از ابن‌زیاد برای چهار فرزند خواهرش امان‌نامه گرفت:

خواهشی کرد او از ابن‌زیاد	که خداوند عمر بر تو دهاد
چار فرزند خواهرم هستند	که به خیل حسین پیوستند
گر امان‌نامه‌ای دهی نیک است	به صلاح و فلاح نزدیک است

(مجدد، ۱۳۹۷: ۸۴)

ابن زیاد نیز می‌پذیرد و می‌گوید «ترک جان چهار تن گفتم» (همان: ۸۴) شمر در روز جنگ با خطاب «ای فرزندهای خواهر من» آنها را فرامی‌خواند، امان‌نامه را به حضرت عباس و دیگر برادرانش ارائه می‌دهد اما حضرت نمی‌پذیرد و می‌گوید امان خدا برای ما کافی است

پسران	علی	برآشفتند	پاسخ	شمر	را	چنین	گفتند
پسر	فاطمه	امام	زمان	مانده	در	کربلا	بدون
تو	به ما می‌دهی	امان	از جنگ؟	گر	پذیریم	نگ	باشد
هست	امان	خدایمان	کافی	وان	به	مقصودمان	بود

(همان: ۸۵)

در این رابطه خویشاوندی، عملکرد حضرت ابوالفضل و برادرانش به‌عنوان برادران ناتنی امام حسین (ع) در مقابل شمر (بر فرض دایی آنها بودن) بر بنیاد نیکی و بدی به‌طور مشخص، تقابل خیر و شر را نشان می‌دهد. شمر با ذات بد خود، به حضرت ابوالفضل امان می‌دهد، اما به حسین (ع) که برادر اوست، امان نمی‌دهد. حضرت و برادرانش امام را انتخاب می‌کنند و امان‌نامه شمر را نمی‌پذیرند. نپذیرفتن امان‌نامه از سوی ایشان، نشان از ذات نیک آنها دارد. در روابط خانوادگی، اخلاق و رفتار هر کس با گرایش به نیکی و بدی، سرنوشت شخصیت‌ها را رقم زده است.

۲-۲-۳ جدال نیکی و بدی

واقعه عاشورا را می‌توان در تفکر ایرانی، در بستر اسطوره، جدال نیکی و بدی معرفی کرد و عملکرد و رفتار هرکدام از شخصیت‌ها را در جنگ، با هستی‌پذیری نیکی یا بدی همسو دانست؛ در این جدال، نیروهای اهریمنی با دشمنی و دغل‌بازی و بدی کردن به مقابله با نیروهای نیکی می‌آیند اما نیروهای نیکی، راست‌کردار و نیکو رفتار هستند. نبرد دائمی نیروی اهورایی و اهریمنی در بندهش آمده است. آغازگر این جدال نیز اهریمن بوده است. از آن زمان که اهریمن به هرمزد تازش آورد، همه‌چیز آفرینش هرمزد و اهریمن از جمله اندیشه بد، گفتار و کردار بد بر ضد اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک قرار گرفتند (فرنبرگ دادگی، ۱۳۸۰: ۵۷). نمونه عینی آن‌هم در داستان‌های اساطیری شاهنامه آمده است. در شاهنامه، همیشه علیه ستم قیام شده است. قیام کاوه و فریدون علیه ضحاک ستمگر است یا قیام فریدون علیه پسران خود برای کین‌خواهی ایرج که دو برادر او را مظلومانه کشتند؛ به‌طورکلی در داستان‌های اساطیری ایران، هیچ آزاده‌ای که ذات نیک دارد، ستم را نمی‌پذیرد، بلکه با ذات نیک خود در برابر ستم اهریمن می‌ایستد. امام حسین (ع) نیز با چنین ذات نیکی در برابر ظلم یزید می‌ایستد.

این جدال را از آغاز قیام امام (ع) بررسی کنیم، وقتی یزید فردی را برای بیعت گرفتن نزد امام فرستاد، امام فرمود: حتی اگر سرنوشتم مرگ باشد، ستم را نخواهم پذیرفت.

نپذیرم	به	عمر	خود	ستمی	مرگ	با	عزتم	نداشت	غمی
مرگ	اگرچه	به	من	کند	آهنگ	نشوم	منحرف	نجویم	نگ

هنگام خروج از مدینه نیز به برادرش محمد حنفیه گفت: «پی اصلاح امت جدم» خروج می‌کنم (همان: ۲۹). با خروج امام علیه یزید، کوفیان به امام نامه فرستادند و بیعت کردند. امام، مسلم بن عقیل را نزد آنها فرستاد. یزید نیز ابن‌زیاد را نزد آنها فرستاد (همان: ۳۷).

جدال نیکی و بدی قبل از واقعه عاشورا در کوفه شکل گرفت. مسلم بن عقیل از کوفیان برای امام بیعت گرفت، ولی از آنجاکه ذات کوفیان به بدی گرایش داشت با وعده و وعید ابن‌زیاد به سرعت پیمان گسستند؛ اما در این جدال ذات نیک مسلم سرنوشت او را شهادت رقم زد، درحالی‌که می‌توانست ابن‌زیاد را بکشد. ابن‌زیاد دو بار برای عیادت به خانه «هانی» (یکی از سرشناسان کوفه) آمد و نمی‌دانست مسلم نیز آنجاست. بار اول به عیادت هانی آمد، شخصی به نام عماره (گویا از خویشان یا خدمتکاران هانی) پیشنهاد کرد که هنگام حضور ابن‌زیاد، مسلم از کمین بیرون بیاید و او را بکشد و خود به قصر کوفه برود، اما هانی موافقت نکرد و خون مهمان ریختن در خانه‌اش را شایسته ندانست (همان: ۴۱)؛ بار دوم، شریک بن‌اعور (از سرشناسان کوفه و همتای هانی) بیمار شد. ابن‌زیاد دوباره پیغام داد که برای عیادت او به خانه هانی می‌آید. ابن‌زیاد شریک بن‌اعور به مسلم اصرار کرد که با آمدن ابن‌زیاد از کمین بیرون بیاید و او را بکشد و به او گفت بعد از قتل ابن‌زیاد به سوی بصره می‌رود و از مردم آنجا برای امام بیعت می‌گیرد. اما مسلم آن شب نیز بیرون نیامد و او به سلامت رفت (همان: ۴۱). شریک از رفتار مسلم رنجیده شد، هانی نیز با اینکه راضی به کشتن مهمان نبود اما دوست داشت مسلم ابن‌زیاد را بکشد. به گفته هانی «اگر او را می‌کشتی بدکار تبه‌کار ناباور دغال را کشته بودی» (ابن‌اثیر، ۱۳۸۳، ج ۵: ۲۱۹۴)، اما مسلم به دو دلیل این کار را انجام نداد: اولی نارضایتی هانی بود که دوست نداشت در خانه‌اش مهمان کشته شود و دوم اینکه پیامبر کشتن پنهانی را منع فرموده بود (مجد، ۱۳۹۷: ۴۲). به یقین اگر مسلم ابن‌زیاد را می‌کشت، سرنوشت کربلا به گونه‌ای دیگر رقم می‌خورد، اما مسلم نیک‌ذات کشتن ناجوانمردانه را انتخاب نکرد. این تفکر در رویارویی امام با لشکر حر بن‌یزید نیز دیده می‌شود. وقتی حر راه را بر امام بست و امام به ناچار در کربلا ساکن شد، لشکریان امام به او توصیه کردند که با حر بجنگیم و چون تعداد آنها کم است، می‌توانیم آنها را شکست دهیم و راه را باز کنیم و برویم، اما امام به این دلیل که نمی‌خواست آغازکننده جنگ باشد (همان: ۷۹) با نظر آنها مخالفت نمود. در اسطوره‌های ایرانی نیز نیروهای نیکی هرگز آغازکننده جنگ نبوده‌اند و کشتن ناجوانمردانه را نپسندیده‌اند. اما وقتی ستم از حد می‌گذرد و آشکار می‌شود، قیام می‌کنند نظیر قیام کاوه علیه ضحاک یا به کین‌خواهی مظلوم آغازگر جنگ هستند مثل کین‌خواهی رستم برای سیاوش.

در وقایع کوفه، شریک بن‌اعور بعد از چند روز از دنیا رفت، ابن‌زیاد دانست که مسلم در خانه هانی بوده است، هانی را دستگیر کرد، هانی حاضر به تسلیم مسلم نشد و آن را دور از جوانمردی دانست (همان: ۴۴). با چنین اتفاقی، مسلم قیام کرد تا با جنگی جوانمردانه ابن‌زیاد را شکست بدهد اما کوفیان که در ابتدا پیرامون او جمع بودند، پراکنده گشتند. مسلم تنها ماند و وقتی در خانه زنی به نام «طوعه» پنهان بود، پسر طوعه به ابن‌زیاد خبر رساند و سپاهیان برای دستگیری او آمدند، مسلم جنگید تا آزاده بمیرد:

نشوم کشته من در این وادی جز به آزادی و آزادی

(همان: ۵۲)

از معتمدان ابن زیاد با فریب اینکه برای او از ابن زیاد امان می‌گیرد، مسلم را دستگیر کرد و به نزد او برد، اما ابن زیاد با خوی اهریمنی، به مسلم امان نداد و او را شهید کرد (همان: ۵۶). بعد از کشتن مسلم، هانی را نیز در وسط شهر گردن زد، درحالی‌که به او هم امان داده بود (همان: ۵۷).

در روز عاشورا قبل از جنگ، امام خطبه خواند و از ذات بد کوفیان گفت. خود را معرفی کرد از اینکه نوه مصطفی است، پسر دختر رسول خداست؛ عم پدرش حمزه و عموی او جعفر طیار است. گفت که دروغی نگفته و کسی را اذیت نکرده و آن‌چنان خوب بوده که رسول اکرم (ص) هرگز او را از خودش جدا نمی‌کرده است. شمر که ذات اهریمنی او آشکارتر است باریا و کینه سخنان امام را نقض کرد که مگر ما کافریم که تو از خود تعریف می‌کنی؟ در این هنگام امام نامه‌هایی را که کوفیان فرستاده بودند، نشان داد و گفت «وعده دادید و آمدم اکنون» (همان: ۹۶) و از آنها خواست که اجازه دهند بدون نبرد به سوی حجاز بروند (همان) اما کوفیان با ذات بد خود بار دیگر اصرار کردند که بیعت یزید بپذیرد، امام در اینجا فرمودند:

داد پاسخ امام تن ندهم دست در دست ناکسان ندهم

(همان: ۹۶)

در دشمنی با امام، شمر بیش از دیگر دشمنان، ذات اهریمنی خود را نشان داد. در آغاز جنگ، عمر سعد تلاش کرد جنگ بدون خونریزی تمام شود و قصد کشتن امام را نداشت و میخواست صلح کند که امام به جای دیگری برود و به کوفه نیاید و جنگی نیز نباشد (همان: ۸۲). به ابن‌زیاد نامه فرستاد تا اجازه دهد امام به راه حجاز برود. وقتی نامه می‌رسد، ابن زیاد در ابتدا می‌پذیرد، اما شمر مانع پذیرش صلح می‌گردد و به ابن زیاد می‌گوید اگر الآن حسین را رها کنید، می‌رود و با شوکت و قدرت بسیار برمی‌گردد یا باید از او بیعت بگیرید یا نیزه‌بارانش کنید (همان: ۸۳). خودش نیز حاضر می‌شود فرمانده جنگ شود. ابن زیاد بدذات با نظر شمر موافقت می‌کند و به عمر سعد دستور می‌دهد یا بیعت بگیرد یا بجنگد و اگر نمی‌خواهد جنگ کند، فرماندهی را به شمر بسپارد. شمر از امام کینه داشت «نهفته در سینه از حسین و علی دارد کینه» (همان: ۱۰۸) و هرگز از عمل شنیع خود شرم نکرد. قبل از شهادت امام نیز با کینه، قصد آتش زدن خیمه و اهل حرم را داشت، در نظر داشت بعد از قتل امام، همه را زنده‌زنده بسوزاند، اما برخی از لشکریان کوفی که «خفته وجدانشان اندکی جنیب» (همان) مانع شدند.

بستن آب به روی امام هم نمونه‌ای دیگر از ذات بد دشمن است. در روز هفتم محرم ابن‌زیاد به عمر سعد نامه نوشت که آب را بر روی امام ببندند «بلکه از تشنگی شوند شهید» (همان: ۸۶) عمر سعد نیز لشکری فرستاد و آب را بستند و «این سه روز پیش از کشته شدن حسین بود» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۰۰۶).

در مقابل نیروی اهریمنی دشمن، سپاهیان امام نیروی نیکی هستند که همچون امام، شهادت را به جای ذلت برگزیدند. وقتی امام در شب عاشورا با یاران خود اتمام حجت کرد، همگی ماندن، جنگیدن و شهید شدن را انتخاب کردند (همان: ۳۰۱۶-۳۰۱۷). به امام گفتند تا شمشیر در دست داریم می‌جنگیم و از تو جدا نمی‌شویم:

نیزه در سینه عدو شکنیم
 لوزه بر پشت اهرمن فکنیم
 تا که شمشیرمان بود در دست
 هر که پا پس کشید نامرد است
 از تو ای جان جان جدا نشویم
 تا همه در رهت فدا نشویم
 (مجد، ۱۳۹۷: ۹۰-۹۱)

اگر به دنبال تشابه داستانی باشیم، مظلومیت سیاوش فرا یاد می‌آید. اعمال شمر همانند گرسیوز است که در تلاش است تا دریچه‌های صلح را ببندد. او کینه دارد و ابن‌زیاد را متقاعد جنگ می‌کند تا جایی که دلش می‌خواهد اهل بیت پیامبر(ص) را زنده‌زنده بسوزاند و حتی بعد از جنگ نیز ذره‌ای پشیمان نمی‌شود. شمر سرانجام به مقصود خود می‌رسد. وقتی که امام در محاصره است، فریاد می‌زند، او را بکشید و فردی به نام سنان بن انس، امام را شهید می‌کند.

دوره کردند گرگ و گفتارش
 بود خاموش لب ز گفتارش
 نعره زد شمر و گفت با پستی
 که سر ارید دیگرش هستی
 تیره مردی اسیر آز و هوس
 نام پستش سنان بن انس
 نیزه‌ای زد به قلب پاک امام
 دور عمر حسین گشت تمام
 سر او را برید بی‌تشویش
 تا ابد داغ ننگ زد بر خویش
 (همان: ۱۲۰)

به گواه تاریخ سرانجام این جدال، یادکرد مظلومیت امام بعد از عاشورا تا به امروز است. یزید که مجرم اصلی این واقعه بود سه سال بعد «با ننگ‌آمیزترین مرگ‌ها از دنیا رفت» (همان: ۱۹). بعد از گذشت پنج سال از واقعه عاشورا در سال ۶۶ مختار ثقفی برای خونخواهی امام قیام کرد و قاتلان او را کشت.

۲-۲-۴ عزاداری عاشورا

عزاداری برای امام حسین (ع) ابتدا از سوی خانواده و دوستان حضرت و کوفیان پشیمان آغاز شد؛ زیرا بعد از شهادت، مظلومیت امام بر همگان آشکار گردید. در منظومه عاشورا آمده است وقتی که سر بریده و اسرا را به شام بردند، مردم شام دف زدند و هلله کردند و به اسیران سنگ زدند (مجد، ۱۳۹۷: ۱۲۶) تا اینکه اسرا به دربار یزید رسیدند. وقتی حضرت زینب، سر امام را آنجا مشاهده کرد، گریست و فریاد کرد. با گریه او جمعیت غیر از یزید گریستند:

بعد فریاد زینب مونس
 گریه‌ای درگرفت در مجلس
 همه کردند گریه غیر یزید
 تا به دندان کینه لب گزید
 (همان)

یزید بدذات در صدد برآمد که امام را ظالم و خود را محق نشان دهد و با چوبی به لب و دهان امام می‌زد که یک تن از جمع به نام «سلمی» به او انتقاد کرد که چنین عمل شیعی را کنار بگذار و خطاب به یزید و یزیدیان گفت:

ما نخواهیم دست یاری داد
به هرآن کس نموده این بیداد

(همان: ۱۲۷)

در ادامه هم حضرت زینب (س) سخنرانی کرد و با وصف ذات نیک امام که نوه پیامبر بود و اخلاق ستوده داشت و با تأکید بر ارزشمندی شهادت امام، به یزید گفت «تا ابد با تو باقی است این ننگ» (همان: ۱۳۰). یزید نتوانست مانع سوگواری خانواده حسین و مردم شود و این سوگواری‌ها، یاد امام را زنده نگه داشت. اهل بیت و معصومین نیز همواره شیعیان را به بزرگداشت واقعه، ذکر مصائب امام و گریه بر مظلومیت ایشان ترغیب می‌کردند (حیدری، ۱۳۹۷: ۱۱). در تاریخ اولین عزاداری‌ها نیز گفته شده است، تواین کوفه که با شعار «یا لثارات الحسین» بر ضد حکومت اموی قیام کردند، به احتمال قوی بنیان‌گذار هسته عزاداری هستند. بر اساس اسناد تاریخی نیز مختار ثقفی - که رهبری تواین را بر عهده داشت - نخستین کسی است که در سالگرد عاشورا در خانه خود برای امام یادمان گرفت و برخی نوحه‌سرایان را برای خواندن مصیبت کربلا به خیابان‌های کوفه فرستاد (حیدری، ۱۳۸۰: ۵۲) بعد از این دوران، در افت‌وخیز تاریخ و در دوره حکومت ایرانی آل‌بویه بر عراق، این عزاداری‌ها ادامه یافت و به عنوان آیینی رسمی آغاز شد و معزالدوله دیلمی آن را ترویج داد (زرین‌کوب، ۱۳۶۸: ۴۷۹). در سال ۳۵۲ هجری قمری، معزالدوله در عراق دستور عزاداری داد:

در دهم محرم این سال معزالدوله مردم را فرمود تا دکان‌های خود را ببندند و بازارها و خریدوفروش را کنار نهند و سوگ سر دهند و رواندازی پشمینه بر دوش افکنند و زن‌ها موی پریش کنند و چهره سیاه گردانند و گریبان درند و در شهر به سوگ بگردند و به یاد حسین بن علی تپانچه بر چهره نوازند. مردم نیز چنین کردند و سنیان توان جلوگیری نداشتند چه شمار شیعیان بسیار بود و حکومت همراه آنان (ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۱۲: ۵۰۹۱).

طی قرن‌ها، عزاداری به ایران نیز راه یافت و هم‌اکنون در فرهنگ ایرانی جایگاه ویژه دارد و هرساله مراسم خاصی در شهرهای مختلف انجام می‌گیرد. مهم‌ترین رسم عزا «سینه‌زنی» است که در فرهنگ ایرانی به معنی عرض ارادت و احترام است. اگر به دنبال چرایی پذیرش عزاداری امام حسین (ع) در فرهنگ ایران بگردیم و آن را بر بنیاد نیکی و بدی بسنجیم، ریشه‌اش را در باورهای اسطوره‌ای می‌یابیم. به گفته هینلز (۱۳۶۸: ۱۷۵) «ایرانیان همه تاریخ خود، گذشته و حال و آینده را در پرتو اسطوره‌های خود درک می‌کنند». تشابه در بنیان این عزاداری و اسطوره را می‌توان در ارتباط «ایزد شهیدشونده» تفسیر کرد که با مرگ مقدس خود، زندگی دوباره می‌بخش؛ در نمونه عینی داستان اساطیری، سیاوش نمودی از ایزد شهیدشونده است و سوگواری برای او در حدی وسیع‌تر مربوط به عزاداری برای خدای میرنده است (بهار، ۱۳۷۶: ۴۸).

به باور محققان، سوگواری امام حسین (ع) در میان مردم ایران از سوگواری سیاوش الهام گرفته است (حصوری، ۱۳۷۸ و مسکوب، ۱۳۸۶) و در این عزاداری نوعی دگردیسی اسطوره به تاریخ را شاهد هستیم به گفته مسکوب (۱۳۸۶: ۸۴) «کارکرد این تحول ناخودآگاه و بسیار پنهان در بطن تصورات مؤمنان بود».

سیاوش با هستی‌پذیری نیک، کردار و رفتار نیکو، سرانجام به دست اهریمن در تشت زرین سربریده می‌شود. یکی از دشمنانش به نام «گروی زره» سر او را برید. فردوسی این حادثه را چنین روایت کرده است:

چو از شهر و ز لشکر اندر گذشت	کشانش ببردند بر سوی دشت
ز گرسپیوز آن خنجر آبگون	گروی زره بستد از بهر خون
بیفگند پیل ژیان را به خاک	نه شرم آمدش زان سپهد نه باک
یکی تشت بنهاد زرین برش	جدا کرد زان سرو سیمین سرش
بجایی که فرموده بد تشت خون	گروی زره برد و کردش نگون
یکی باد با تیره گردی سیاه	برآمد پیوشید خورشید و ماه
همی یکدگر را ندیدند روی	گرفتند نفرین همه بر گروی

(فردوسی، ۱۳۹۰: ۳۷۱)

از همان زمان عزاداری برای او آغاز شد. با رسیدن خبر مرگ او، همه مردم ایران در سوگش گریستند «همه شهر ایران به ماتم شدند» و رستم در کین‌خواهی خون او گفت:

همی جنگ با چشم گریان کنم جهان چون دل خویش بریان کنم

(همان: ۳۸۲)

مرگ سیاوش، سرآغاز دوباره نبرد نیکی و بدی در ایران بود «کین‌خواهی خون سیاوش به وسیله ایرانیان به رهبری رستم از کشندگان تورانی او یکی از انگیزه‌های زمینی نبرد خیر و شر در شاهنامه است» (فردوسی، ۱۳۶۳: کز). عزاداری برای سیاوش در ایران گویا از همان موقع آغاز شده بود و هنوز نیز رایج است و نمونه‌های آن در شهرهای مختلف دیده می‌شود (گیلانی و گیلانی، ۱۳۹۳: ۱۹۸). در واقعه عاشورا هم بعد از شهادت حسین، مظلومیت امام باعث اندوه شد و سوگواری را ایجاد کرد. امام مرگ با عزت را به ذلت ترجیح داد. وقتی هم با چنین مظلومیتی کشته می‌شود به دنبال نیکی است. در تاریخ طبری، جمله‌ای از امام آمده که فرموده‌اند «حقا که مؤمن باید به دیدار خدای راغب باشد که به نظر من، مرگ، شهادت است و زندگی با ستمگران مایه رنج» (طبری، ۱۳۷۵: ج ۷: ۲۹۹۴). در تاریخ کامل ابن اثیر آمده است وقتی پسر خردسالش - ابن اثیر نام او را عبدالله گفته است ولی در دیگر منابع علی‌اصغر آمده است - با تیر حرمه شهید شد «دست خود را از خون وی پر کرد و بر زمین افشاند و فرمود: پروردگارا اگر یاری آسمان از ما دریغ داشته‌ای، آن را چنان ساز که نیکی ما را در برداشته باشد، خدایا از این بیدادگران کینه بستان» (ابن اثیر، ۱۳۸۳: ج ۵: ۲۲۵۳). چنین نیز می‌شود. مختار ثقفی انتقام خون او را می‌گیرد و نام امام حسین (ع) همواره در تاریخ به نیکی یاد می‌شود و با این شهادت، پیروزی نیکی بر بدی رقم می‌خورد.

۳. نتیجه گیری

پذیرش فرهنگ عاشورایی در فرهنگ ایران ریشه در باورهای اسطوره‌ای و حماسی دارد و واقعه عاشورا در نهاد ملی ما بر پایه تقابل بنیاد نیکی و بدی شکل گرفته است که جدال جاودانه نیروی اهورایی و اهریمنی بر بستر تاریخ است. در این مقاله هستی‌پذیری نیکی و بدی در شخصیت‌ها، روابط خویشاوندی و عملکرد شخصیت‌ها بر بنیاد نیکی و بدی در رابطه خویشاوندی، جدال نیکی و بدی در جنگ امام و سپاهیان امام با یزیدیان و عزاداری برای امام در فرهنگ ایرانی بررسی و تحلیل شد. در همسویی با اسطوره، بخش اساطیری شاهنامه و جدال ایرانیان و تورانیان و شهید شدن سیاوش در توران به دست افراسیاب و عزاداری مردم بعد از شهادت سیاوش، با شهادت امام حسین (ع) و جدال امام و یزیدیان برابر است. با تحلیل بنیاد نیکی و بدی واقعه، نتایج به دست آمده نشان می‌دهد:

۱- در هستی‌پذیری بر بنیاد نیکی و بدی، امام و یارانش، هستی‌پذیری نیک دارند و در مقابل، یزیدیان هستی‌پذیری اهریمنی دارند. امام نوه پیامبر اکرم (ص) با خصلت‌های اخلاقی ستوده است، اما یزید به خصلت‌های منفور مشهور است و حتی به وصیت معاویه که به او توصیه کرده بود امام را به دلیل خویشاوندی و نزدیکی به حضرت محمد (ص) نکشد، عمل نمی‌کند و حتی بر اسرا سخت می‌گیرد. در این واقعه کوفیان دارای ذات بد حضور دارند که ابتدا با نامه با امام بیعت می‌کنند اما با تسلط نیروی اهریمنی ابن زیاد، به سرعت پیمان می‌شکنند.

۲- در بنیاد نیکی و بدی در ارتباط خویشاوندی، در تشابه با اسطوره در میان شخصیت‌ها روابط خویشاوندی دور وجود دارد، اما رفتار و عملکرد شخصیت‌ها در روز عاشورا با ذات نیک و بد آنها است.

۳- در جدال نیکی و بدی، نیروهای اهریمنی با دشمنی و دغل‌بازی و بدی کردن به مقابله نیروهای نیکی آمده‌اند، اما نیروهای نیکی، راست‌کردار و نیکو رفتار بودند و با آزادگی رفتار کردند و شهید شدند. مسلم بن عقیل با نامردی ابن زیاد را نمی‌کشد اما ابن زیاد چنین می‌کند. حر با ذات نیک خود توبه می‌کند و به سپاه امام می‌پیوندد، حضرت ابوالفضل و برادرانش امان‌نامه شمر را نمی‌پذیرند و همراه امام می‌مانند و شهید می‌شوند، شمر با ذات بد پیوسته با امام دشمنی می‌کند سرانجام واقعه نیز همانند اسطوره، پیروزی نیکی بر بدی است.

۴- در عزاداری عاشورا، شهادت امام همانند باور به ایزد شهیدشونده در اسطوره، مقدس است و در تشابه داستانی، تداعی سوگ سیاوش گفته‌اند که در تحول اسطوره به تاریخ، از زمانی که اولین عزاداری‌ها برای امام شروع شد، ایرانیان آن را ادامه دادند و در افت و خیز تاریخ اکنون در فرهنگ ما جلوه پایداری شده است.

- ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۳۸۳). *تاریخ کامل*. ترجمه محمدحسین روحانی و حمیدرضا آژیر. ج ۵ و ۱۲. تهران: اساطیر.
- ابن خلدون، ابوزید عبدالرحمان محمد. (۱۳۸۳). *تاریخ ابن خلدون*. ج ۲. ترجمه عبدالحمید آیتی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و فرهنگی.
- استروس، کلود لوی. (۱۳۸۹). *اسطوره و معنا*. ترجمه شهرام خسروی. تهران: مرکز.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). *جستاری چند در فرهنگ ایران*. تهران: فکر روز.
- بهار، مهرداد. (۱۳۹۱). *پژوهشی در اساطیر ایران*. ویراستاری کتایون مزداپور. تهران: آگه.
- حصوری، علی. (۱۳۷۸). *سیاوشان*. تهران: چشمه.
- حیدری، ابراهیم. (۱۳۸۰). *تراژدی کربلا: مطالعه جامعه‌شناختی گفت‌مان شیعه*. ترجمه علی معموری و محمدجواد معموری. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- حیدری، مجتبی. (۱۳۹۷). *عزاداری امام حسین علیه‌السلام: کارکردها، شبهات، آسیب‌ها*. تهران: مشعر.
- دوشن‌گیمن، ژ. (۱۳۸۶). *اورمزد و اهریمن (ماجرای دوگانه باوری در عهد باستان)*. ترجمه عباس باقری. تهران: فروزان‌روز.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۸). *تاریخ مردم ایران ۲: کشمکش با قدرت‌ها*. تهران: امیرکبیر.
- ستاری، جلال. (۱۳۸۸). *جهان اسطوره‌شناسی، اسطوره‌های ایرانی*. ج ۱۰. تهران: مرکز.
- صیاد چمنی، آرتیمیز و مدرس، فاطمه. (۱۴۰۴). «هستی‌شناسی انسان در شاهنامه و مه‌بهاراتا بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره». *مطالعات شبه‌قاره*. ش ۱۷. صص ۱۶۱-۱۸۰.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۷۵). *تاریخ طبری*. ج ۷. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: اساطیر.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۰). *شاهنامه*. ج ۱. بر پایه چاپ مسکو. تهران: هرمس.
- فرنغ‌دادگی. (۱۳۸۰). *بندهش*. گزارنده: مهرداد بهار. تهران: توس.
- گیلانی، نجم‌الدین و گیلانی، آذرنوش. (۱۳۹۳). «سوغ سیاوش و شباهت آن به سوگ آیین‌های محلی». *ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*. ش ۱. صص ۱۸۱-۲۰۰.
- مجد، امید. (۱۳۹۷). *منظومه عاشورا*. تهران: امید مجد.
- مسکوب، شاهرخ. (۱۳۸۶). *سوغ سیاوش*. خوارزمی.
- هینلز، جان. (۱۳۶۸). *شناخت اساطیر ایران*. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. تهران: چشمه.

Reference

- Bahar, Mehrdad (1997) *A few essays on Iranian culture*, Tehran: Fekr Rooz.
- Bahar, Mehrdad (2012) *A Study in Iranian Mythology*, edited by Katayoun Mazdapour, Tehran: Ageh.

- Duchesne-Guillemin, Jacques. (2007) *Ohrmazd and Ahriman (The Adventure of Dualism in Ancient Times)*, translated by Abbas Bagheri, Tehran: Foruzan-Rooz.
- Farnbagh dadagi (2002), *Bundahishn*, Narrated by: Mehrdad Bahar, Tehran: Toos.
- Ferdowsi, Abolghasem (2011) *Shahnameh*, Vol. 1, Tehran: Hermes.
- Gilani, Najm al-Din, Gilani, Azarnoush (2014) " Analytical and comparative studying of Lurish and Kurdish mourning rituals of Siavash in comparison with tradition of mourning in *Shahnameh*, *Journal of Iranian Regional Languages and Literature*, Vol. 1, pp. 181-200.
- Hasuri, Ali (1999) *Siavoshan*, Tehran: Cheshme.
- Heydari, Ibrahim (2002) *The Tragedy of Karbala: A Sociological Study of Shiite Discourse*, translated by Ali Ma'amouri, Mohammad Javad Ma'amouri, Qom: Dar al-Kitab al-Islami.
- Heydari, Mojtaba (2018) *Mourning for Imam Hussein : Functions, Doubts, Damages*, Tehran: Mashaar.
- Hinnells, John (1989) *Understanding Iranian Mythology*, translated by Jhaleh Amouzgar and Ahmad Tafazzoli, Tehran: Cheshme.
- Ibn Athir, Ali ibn Muhammad (2004) *Complete History*, translated by Mohammad Hossein Rouhani and Hamidreza Azhir, vols. 5 and 12, Tehran: Asatir.
- Ibn Khaldun, Abu Zayd Abd al-Rahman Muhammad (2004) *History of Ibn Khaldun*, Vol. 2, translated by Abd al-Hamid Ayati, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Sciences.
- Majd, Omid (2018) *Manzomeh Ashura*, Tehran: Omid Majd.
- Maskoob, Shahrokh (2007) *Mourning for Siavash*, Tehran: Kharazmi.
- Sattari, Jalal (2009) *World of Mythology, Iranian Myths (Vol. 10)*, Tehran: Markaz.
- Sayyad Chamani, Artemis and Modarresi, Fatemeh. (1404). " An Ontology of Human in *Shāhnāme* and *Mahābhārata* Based on Good and Evil in Myths", *Journal of Subcontinent Researches*, No. 17, pp. 161-180.
- Strauss, Claude Levi (2010) *Myth and Meaning*, translated by Shahram Khosravi, Tehran: Markaz.
- Tabari, Muhammad ibn Jarir (1996), *Tarikh al-Tabari*, vol. 7, translated by Abolqasem Payandeh, Tehran: Asatir.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (1989), *History of the Iranian People, 2 Conflicts with Powers*, Tehran: Amir Kabir.